

**Na Vakaturu me vukea
na valuti ni kena
vakadewataki nai
tukutuku ka vakavuna
na veisei kei na vei
vakaduiduitaki: Ai
soqoni ni vakamacala
me baleta na vakaturu
oqo**

Lewe ni vakamacala

Keitou via kila se cava ko nanuma me baleta na vakatutu oqo	3
E ono na vakatutu	3
Na cava nai tukutuku vakadewataki ka vakavuna na tiko yavavala?	5
Nai tukutuku vakadewataki vakatani, ena vakavuna se vakavurea na tiko veisei kei na yavavala.....	6
Na lawa virikotori ena gauna oqo	6
Na dodonu ni nomu vakaraitaka na nomu nanuma se lomamu e taqomaki vinaka tu vakalawa, ia ena tiko talega na kena i yalayala kevaka e laurai ni vakasabusabu taki..	7
Na vei malumalumu ka laurai ena lawa virikotori.....	8
Na veika me vakadikevi ena veidinadinati ka vakatokai na Treaty of Waitangi.....	8
Na veitaro ka na tarogi kina nomuni vei vakasama volai ka na vakau mai me baleta na vakatutu ka sa vakaturi yani	9
Na cava mo cakava ke ko sotava se lako donuya tiko na kena vakadewataki vei iko na veitukutuku ni veicati kei na vei vakatotogani?	10
Nai kuri ni tukutuku vakarautaki	10

Te Tāhū o Te Ture - na tabana ni Matanitu ka vakatokai me the Ministry of Justice (the Ministry)e gadreva me kila na nomuni vakasama me baleta e ono na vakatutu me na veisautaka eso na veitiki ni lawa ka okati kina na vakadewataki ni veitukutuku ka vakavuna na veisei kei na vei vakaduiduitaki.

Na lawa ka vakatokai me The Human Rights Act 1993 e vakatabuya vakalawa na kena vakadewataki ni veitukutuku ka na vaka vureya na veisei vaka kawa tamata. E vakatabuya talega na vei vakaduiduitaki vua e dua ka duidui mai vei iko.

Me sala muria mai na vakadidike ni Tabana ni Matanitu ka vakatokai na Ministry of Justice kei na macala ni veivakaqāqai ka liutaka nai soqosoqo ka vakatokai na Royal Commission of Inquiry baleta na kena yaco na vakacaca vaka batikadi ena vanua ni nodra sokalou na Musolomani e Christchurch enai 15 Maji 2019, esa vakatura e vica na vakatutu na Matanitu me vakaqāqacotaka ka vaka matata taka talega na vei tiki ni lawa me na vakayagataki ena cala vaka oqo.

Ena vakatutu taka talega na Matanitu me na vakairabalevutaka e rua na tiki na lawa me baleta na ulutaga ni vakaduiduitaki.

E veicurumaki sara na lewenivanua ko Aotearoa Niusiladi. E vakabibitaka na Matanitu na veimaliwai vinaka ka me ra maroroi ka taqomaki na lewenivanua o Aotearoa Niusiladi. Esa ka bibi na kena vakaqāqacotaki na veitikina vakalawa me vukea na kena valuti na vakadewataki ni veitukutuku ka na vakavuna na tiko veisei kei na vei vakaduiduitaki.

Na nomu dodonu mo vakaraitaka e matanavotu na nomu nanuma e vakamaraqeti sara ena vanua o Aotearoa Niusiladi. E sema kina na lawa ka vakatokai na New Zealand Bill of Rights Act 1990, ka vaka kina ki na tiki ni lawa ka vakamatata taka na nomu dodonu mai na veika ka na rawa ni veivakaduiduitaki. Na vei vakatutu ka sa vakaturi oqo ena vukea na kena vakaqāqacotaki na vei dodonu ka sa vakaraitaki oti e cake, ka me vukei ira talega ka ra sotava tiko na veidredre oqo mera yalo dei ka vakaraitaka vakadodonu na nanuma ni lomadra. Na lawa ka vakatokai na Bill of Rights Act e vakatara na kena vakayagataki vaka yalomatua ni noda vei dodonu, me veiraurau vata na kei nodra dodonu talega na lewenivanua.

Sa vakadonuya na Matanitu e ono na vakatutu. Sa kena i balebale oqo ni sa duavata na Matanitu ena vakanananu me veisautaki eso na tiki ni lawa ka me na rogoca taumada na domodra na lewenivanua me qai vakatulewa taka na gauna kei na vei tiki ni lawa me na vakaqāqacotaki. Ena rawa ni veisau na vei vakatutu oqo kevaka era nanuma se vakatura vaka kina na lewenivanua.

E koto oqo era na vei vakatutu sa vakaturi. Nai soqoni ni vei vakatutu oqo koya me:

- vakaikuritaka na wiliwili ni lewenivanua ka ra na taqomaki mai na tiki ni lawa ka vakadewa taka nai tukutuku ni tiko veisei
- me vakamatata taka nai tovo se i vakarau ka cala vakalawa kei na vakaikuritaki ni totoqi vakalawa ke voroki na vei tiki ni lawa oqo,
- me vakaqāqacotaka nodra taqomaki vakalawa na noda lewenivanua raraba mai na veika ka veivakaduiduitaki.

Ko na wilika nai tukutuku raraba me baleta na veilawa ka vakayagataki tiko ena gauna oqo kei na vei vakatutu ka sa vakaturi kei na kenai vakamacala ena wase ni vola ni veitalanoa vakarautaki: Na vei Vakututu me valuta na vakadewataki ni veitukutuku ka vakavuna na tiko veisei kei na vei vakaduiduitaki ena rawa ni laurai ena vatavata oqo www.justice.govt.nz/proposals-against-incitement-of-hatred-and-discrimination.

Keitou via kila se cava ko nanuma me baleta na vakatutu oqo

E gadreva na Matanitu mo ni vakaraitaka mai na nomuni nanuma (veivakasama me volai ka soli vei ira na vakalesilesi) me na vukeya na vakatulewa ni kena vakadonui na vei vakatutu sa vakaturi oqo, se veisautaki eso na veitiki ni vosa ka koto ena vakatutu, se na kena nanumi me dua tale nai tuvatuva vou ni lewe ni veitalanoa.

Sa na dola tiko na gauna vakarautaki ni soli vakasama mai na 25 Jiune ki na 6 Okosita 2021. Mo vakauta vakaivola na lewe ni nomu vakatutu kina vatavata vakarautaki ena Citizen Space website <https://consultations.justice.govt.nz>, ena email humanrights@justice.govt.nz, se vakauta ena meli ki na Human Rights, Ministry of Justice, SX10088, Wellington.

Ke o gadreva mo kila tale eso nai vakamacala me baleta nai tuvatuva ni kena vakarautaki kei na kena vakau na nomu vakatutu ka okati talega kina na maroroi matua ni nomui vakamacala kei na vei tukutuku baleti iko, mo raica na vatavata ni veitalanoa ni vakatutu oqo ena www.justice.govt.nz/proposals-against-incitement-of-hatred-and-discrimination

Mo raica se vakawilika na veitalanoa ni vakatutu ena draunipepa 6 ka vakamatata taki kina na maroroi ni tukutuku vakarautaki ka vaka kina na maroroi vinaka ni tukutuku baleti ira ka vakaturi Vakututu yani. Mo vakawilika vinaka na vei tukutuku oqo ni bera ni ko vakauta na nomu vakamacala.

E ono na vakatutu

Vakatutu dua: Me veisautaki na vei yatu vosa ka volai koto ena tikina vaka lawa ena Human Rights Act 1993 ka dusia na vakadewataki ni veitukutuku se vosa ka rawa ni vakavuna na yavavala, ka me taqomaki ira vaka vinaka na vei lawalawa ka ra dau sotava

E vakayagataki tiko ga ni kua na vei tiki ni lawa ka okati kina na vakadewataki ni veitukutuku ka rawa ni vakavuna na yavavala vei ira vaka tabikidua nai lawalawa ka duatani na kedra roka, kawa tamata kei na vanua era cavutu mai kina. Era wili talega eke na vei lawalawa tale eso ka ra dau vakasewasewami baleta nodra duidui lotu, tuvaki vaka tamata kei na tuvaki ni yago. Na vakatutu oqo ena veisautaka ka vaka qaqaqotaka na veitiki ni lawa me ra okati talega na vei lawalawa tale eso ka ra sotava tale tikoga na vei vakarau vaka oqo. Ena wili kina na veika kece ka volai vakalawa ka dusia na yavu kece ni

<p><i>vaka wasoma na veigauna dredre vaka oqo.</i></p>	<p>veivakaduiduitaki me vaka e volai koto ena tikina 21 ni Human Rights Act (ena laurai nai tukutuku oqo ena tabana ka vakatokai na Appendix One ni tabana ka koto kina na veitalanoa raraba ni vei vakatutu vakaturi). E gadrevi mo ni vakaraitaka mai se i lawalawa cava e dodonu mera taqomaki ka maroroi ena veisau ni vei tiki ni lawa oqo. Nai kuri ni vakamacala ena rawa ni laurai ena lewe ni veitalanoa ka koto ena taba ni draunipepa 17.</p>
<p><i>Vakatutu rua: Me veisautaki na vei tiki ni lawa ka vakatokai na criminal provision ka koto ena lawa ka vakatokai na Human Rights Act 1993, ka me sema yani kina tiki ni lawa ka vakatokai na criminal offence ka koto ena lawa ka vakatokai na Crimes Act 1961 ka ni via matata ka veirauti na kena vakadewataki.</i></p>	<p>Sa kena i balebale oqo ni kevaka ko vakavuna na kena vakatetei se vakadewataka nai tukutuku ka vakavuna na tiko veisei se yavavala me baleta e dua nai lawalawa tamata, sa kona beitaki vakalawa ena veicala ka sa cavuti taumada e cake. E na vakatauci na lewa oqo vei ira ka vakatetea nai tukutuku ni veikacacani ena biaulivaliva ni veivatavata ni vola mata, ena vosa cavuti kei na kena volai. Nai kuri ni vakamacala tale eso me baleta na nodra taqomaki na vei lawalawa oqo ena laurai ena Vakatumu Dua. Nai kuri ni vakamacala ena laurai ena lewe ni veitalanoa ka koto ena taba ni draunipepa 18.</p>
<p><i>Vakatutu Tolu: Me bibi nai totogi me soli ena voroki ni tiki ni lawa ka vakatokai na criminal offence baleta me vakaraitaka na bibi ni cala ka vakayacori.</i></p>	<p>Na totogi ka tau tiko ena gauna oqo koya me curu vula tolu ki valeniveivesu se sauma vakailavo ka rauta ni \$7,000. Na vakatumu e vakatura nai totogi curu ki valeniveivesu me tolu na yabaki se sauma vakailavo e rauta ni \$50,000. Nai kuri ni vakamacala me baleta na veika oqo ena laurai ena lewe ni veitalanoa ka koto ena taba ni draunipepa 19.</p>
<p><i>Vakatutu Va: Me veisautaki na vei yatu vosa ka koto ena na tiki ni lawa ka vakatokai na civil incitement provision me veiraurau kei na vei sautaki ni vosa ka yaco ena tiki ni lawa ka vakatokai na criminal provision.</i></p>	<p>Me na semata yani na vei vosa vakavalagi ka va koto oqo'inciting/stirring up, maintaining or normalising hatred ka me wiliki veitikivi kei na veiveisau ka sa tiko ena tiki ni lawa ka vakatokai me civil provision (tabana 61). E gadreva na nomuni nanuma me baleta na veisala tale eso ka na rawa ni vukea na vei vakatumu vakaturi oqo. Nai kuri ni vakamacala me baleta na veika oqo ena laurai ena lewe ni veitalanoa ka koto ena taba ni draunipepa 21.</p>
<p><i>Vakatutu Lima: Me veisautaki na veitiki ni lawa ka koto ena kena ka vakatokai na civil provision</i></p>	<p>Na veisautaki ni veitiki ni lawa ena tarovi ira na dau vakadewataka nai tukutuku ka vakavuna na veivakaduiduitaki vei ira na vei lawalawa eso ka ra dau sotava nai vakarau vaka oqo. Ena dolava na sala ni</p>

<p><i>me vakadewataki ni cala vakalawa ni vakau i tukutuku ka vakavuna na tiko yavavala.</i></p>	<p>veitaratara kinai soqosoqo ka vakatokai na Human Rights Commission me tukuni yani nai vakarau vaka oqo. Nai kuri ni vakamacala me baleta na veika oqo ena laurai ena lewe ni veitalanoa ka koto ena taba ni draunipepa 22.</p>
<p><i>Vakatutu ono: Me vakaikuritaki ena tikina vaka lawa ka koto kina na veivakaduiduitaki ena lawa virikotori ka vakatokai na Human Rights Act na taqomaki ni nodra dodonu ko ira ka sa veisautaki na nodra tuvaki ni veitiki ni yago mai na yalewa kina tagane kei na tagane ki na yalewa.</i></p>	<p>Na lawa virikotori ena gauna oqo e sega ni vakatara me yaco na nveivakaduiduitaki vua e dua baleta na nonai tuvaki vaka tamata. E okata na Matanitu ni oqo na veivakaduiduitaki ka na yaco ka vu mai na nona tuvaki ni bula edua, se via vakasalewalewa se vakaisa vakatagane, se veisautaki ni tiki ni yago mai ni yalewa ki na tagane se tagane ki na yalewa. Na vakatutu oqo mena vukea vakalawa na kena vakamatata taki ni veika ena tarai ira ka ra na sotava na veitukutuku ka vakavuna na veivakaduiduitaki. Nai kuri ni vakamacala me baleta na veika oqo ena laurai ena lewe ni veitalanoa ka koto ena taba ni draunipepa 23.</p>

Na cava nai tukutuku vakadewataki ka vakavuna na tiko yavavala?

Nai tukutuku vakadewataki ka vakavuna na tiko yavavala se 'Hate Speech' e rabailevu toka na kenai balebale ka sega ni vakayagataki ena vei lawa virikotori e Aotearoa Niusiladi. E vakadewataki vakararaba ga me i tukutuku ni veivakacacani ka vakadewataki vua e dua na tamata se i lawalawa tamata ka vu beka ena nodra lotu, tuvaki vaka tamata se kawa tamata.

Na vakatutu e ono ka sa vakamacalataki toka e cake oqo, e goleva vakatabakidua na veitukutuku vakadewataki ka na vakavuna na tiko yavavala vei ira eso nai lawalawa tamata. Nai tukutuku vakadewataki ka rawa ni vakavuna na tiko veisei, yavavala vei ira nai lawalawa tamata eso (sega ni tamata vakatabakidua) ka duidui nodra lotu, tuvaki vaka tamata se kawa tamata. Oqo na vuna ni noda veitalanoa taka na tukutuku vakadewataki ka rawa ni vakavuna se 'inciting speech', nai tukutuku ka vakavuna na veisei se veicati, 'incitement of hatred' kei na veitiki ni lawa ka koto ena 'incitement provisions'.

E sega ni vakadikeva na vei vakatutu oqo na veisala tale eso ni vakadewataki ni tiko veicati se yavavala. Nai kuri ni vakamacala ka rawa ni okati talega ena veivosaki oqo, ia ka sega ni tiko ena vakatutu, ena rawa ni laurai ena lewe ni veitalanoa ka koto ena taba ni draunipepa 25.

Nai tukutuku vakadewataki vakatani, ena vakavuna se vakavurea na tiko veisei kei na yavavala

Nai tukutuku vakadewataki vakatani ena vakavuna se vakavurea na tiko veicati, veisei, yavavala kei na nuiqawaqawa. Ena vakavuna na tiko nuiqawaqawa vei ira nai lawalawa tamata ka tarai ira na vakarau oqo, ka na rawa ni vakavuna na tiko yavavala kei na veisei. E na yavalata na bula vata vaka lewenivanua na veitukutuku vakadewataki ka na vakavuna na tiko yavavala kei na veisei. Sa na vakatetea na yalo ni sega ni veivakabauti kei na tatawasewase ena nodra bula ni veimaliwai na lewenivanua e Aotearoa Niusiladi.

Ena vukea na bula ni veimaliwai me vinaka ni vakaqacotaki vakalawa na nodra taqomaki na lewenivanua ka ra dau sotava na veivakarau kei na tovo voravora vakaqo.

E sega talega ni dodonu vakalawa na vakadewataki ni veitukutuku ka na vakavuna na tiko yavavala me vaka e volai koto ena vola ni veidinadinati vakalawa ka vakatokai na international human rights treaties. Na veisautaki ni veitiki ni lawa ena vukea na kena vakamuri nai vakasala ni veidinadinati oqo.

Na lawa virikotori ena gauna oqo

Na lawa ka vakatokai na The Human Rights Act 1993 e koto kina na veitiki ni lawa ka vakatokai na criminal provision kei na tikina ka vakatokai na civil provision. Na lawa virikotori ka vakatokai na civil law system e qarava vakalawa na dikevi kei na vakatulewa taki ni duidui ni vakadewataki ni lawa vei ira na lewenivanua me baleta e dua na cala ka yaco, na duidui ni vei soqosoqo ka vaka kina ena Matanitu levu kei na vei tabana ni vei qaravi vakaitikotiko. Na lawa virikotori ka vakatokai na criminal law system e qarava vakatabakidua na kena laurai kei na tarovi ni kena yaco na veicala bibi kei na tovo voravora ka me salavata kei na totogi me na tau.

Ena tiki ni lawa ka vakatokai na civil provision (tabana 61), e cala vakalawa kevaka e vakadewataki nai tukutuku e volai, kaburaki se veisoliyaki se vakayagataki ni veivosa ka:

1. e veivakatotogani, lolovira ka veibeci ka
2. na rawa ni vakavuna na tiko yavavala kei na nodra vakalolovirataki na vei lawalawa tamata ka duidui na kedra roka, vanua era cavutu mai kina se kawa tamata.

Sa tu na dodonu vua e dua na lewenivanua me vakaraitaka vei iratou na soqosoqo ka vakatokai na Human Rights Commission ke laurai se ra nanuma ni cala vakalawa na veika era raica ni vakayacori.

Na veitiki ni lawa ka vakatokai na criminal provision (tabana 131) e dusia vakamatata ni cala bibi vakalawa na kena volai, tabaki, kaburaki kei na vakatetei ni veitukutuku ka rawa ni vakavuna na tiko yavavala vaka kawa tamata ka vakayagataki kina na vei qaqa ni vosa me vaka:

1. veivakatotogani, lolovira se veibeci

2. ka rawa ni vakavuna na tiko veisei se veicati vei ira nai lawalawa kawa tamata ka duidui na kedra roka, mata tamata se vanua era cavutu mai kina kei
3. na kena vakadewataki enai naki me vakatubura na tiko veicati kei na veisei.

Nai totoji e vakatauci ena kena voroki na lawa oqo oya na curu vula tolu ki valeniveivesu se mo sauma vakailavo e rauta ni \$7,000.

Na dodonu ni nomu vakaraitaka na nomu nanuma se lomamu e taqomaki vinaka tu vakalawa, ia ena tiko talega na kena i yalayala kevaka e laurai ni vakasabusabu taki

E dua na yavu bibi ka taqomaki vinaka tu sai koya na nona dodonu e dua me vakaraitaka na lomana se nona nanuma, ia sa ka bibi talega ni sega ni kenai balebale koya ni tiko vei iko na galala taucoko mo cavuta na vei vosa kecega ko via tukuna. E dina ni volai tu na vei dodonu kei na galala kece ka virikotori ena lawa ka vakatokai na Bill of Rights Act, sa na rawa talega ni yalani na dodonu oqo, kevaka e laurai ni rawa ni yavalata na maroroi ni lawa ena bula vakaitikotiko e galala ka dau veirogoci talega.

Na veitiki ni lawa virikotori ena gauna oqo me baleta na vakadewataki ni veitukutuku e sa vakadeitaka ni dodonu me yalani ni dodonu ni veika me tukuni se vakaraitaki. E vakatulewa taka vaka tautauvata na cala bibi ni kena vakadewataki nai tukutuku ka vakavuna na tiko veisei kei na totoji me na vakatauci ke voroki na tiki ni lawa oqo. Na veitiki ni lawa ka dikeva na vakadewataki ni veitukutuku ka rawa ni vakavuna na tiko yavavala se veisei e wanonova na veivosa ka vakadewataki ka rawa ni tukuni kina ni ko ira nai lawalawa tamata ka duatani na kedra roka, mata tamata se lotu era sega ni lewenivanua vinaka. Na vei vosa e vakayagataki eke e kenai naki me yavalata ka talaraka na veimaliwai vinaka ni vei mata tamata kei na bula sautu vakaitikotiko.

E virikotora vakamatata na lawa ni cala na vei naki ni vakadewataki ni veitukutuku ka rawa ni vakavuna na tiko yavavala ka sega ni sala vata talega kei na dodonu vaka tamata kei na maroroi ni bula galala e Aotearoa Niusiladi. Na vakanananu se rai vaka oqo e vu mai na vakasama ni ko ira ka ra dau kumukumuni vata ka tautauvata nodra varau ni bula (mata tamata vata, lotu se tuvaki ni bula) era lolovira ena vakatagedegede ni vakavuvuli kei na varau ni bula. E tu eso na vakanananu ni ko ira era lewena na vei lawalawa vaka oqo e dodonu mera vakuwai mai na vei dodonu ka ra marautaka na lewenivanua se mera vakatikitiki taki mai na veika e vakarautaki raraba.

E sa ka bibi me kilai ni vei vakatutu oqo e sega ni vakaluluqa taka na kaukauwa vakalawa ni kena vakadeitaki ni cala vakalawa na vakadewataki ni veitukutuku ka vakavuna na tiko yavavala se na kena tomani na veitalanoa raraba me baleta na vei ulutaga tale eso.

Nai naki levu ni vei vakatutu vakaturi oqo sai koya me taqomaka ka vakaqacacotaka na dodonu ni tamata yadudua ka vaka kina na nodra vakaraitaka na nodra dui nanuma ena yalo doudou kei na dina.

Na vei malumalumu ka laurai ena lawa virikotori

Na tabani Matanitu ka vakatokai na Ministry of Justice, e a vakayacora e dua na vakadidike me baleta na lawa virikotori ogo ena 2019 ka basika kina e vica na ka me veivosaki taki. Na tabana ka vakatokai na Royal Commission of Inquiry e a vakaqaqa na nona vakaitavi e dua na batikadi ena vakacaca levu ka yaco ena nodra vanua ni sokalou na lotu Musolomani e Christchurch enai 15 Maji 2019, ka basika kina eso na ulutaga me vakadikevi ka veisautaki.

E tolu na ulutaga levu e a dikevi rawa:

1. E sega ni matata vinaka eso na veiyatu vosa ka volai ena veitiki ni lawa ka vakatokai na criminal provision kei na civil provision. E vakatura na tabana ka vakatokai na The Royal Commission me veisautaki eso na veiyatu vosa ka volai koto ena tiki ni lawa na criminal provision.
2. E vuqa tale na veilawalawa vaka mata tamata era sotava na kena vakadewataki vei ira nai tukutuku ni veikacacani ni vakatauvatani taki mai vei ira ka sa taqomaki rawa tu na nodra dodonu. Na veitiki ni lawa e okati ga kina na mata tamata cava, vanua ko cavutu mai kina, lawalawa vaka tamata kei na kemu roka. Qo e va ga na vakaro mai na tinikatolu na ' vakaro ka vakatabuya na veivakaduiduitaki'me vaka e volai ena tabana 21 ena lawa virikotori ka vakatokai na Human Rights Act.
3. Nai tologi e tau kevaka e voroki na veitiki ni lawa ka vakatokai me criminal e sega sara ni veiraurau ni laurai vata kei na bibi ni cala ni kena nakiti na vakadewataki ni veitukutuku ka vakavuna na tiko veisei kei na veicati.

E gadrevi mo ni na vakaitavi mai ena nomuni soli vakasama me baleta nai vakatutu e ono me vukea na kena laurai vakamatata na vei lawa virikotori ka vakayagataki tiko ena gauna ogo.

Na veika me vakadikevi ena veidinadinati ka vakatokai na Treaty of Waitangi

Te Tiriti o Waitangi - na veidinadinati vakalawa ka vakatokai na Treaty of Waitangi e sema na kena vakadewataki kina na veitiki ni lawa ka taqomaka na dodonu ni lewenivanua mai na vakatetei ni veitukutuku ka rawa ni vakavuna na tiko yavavala me vaka e koto ena lawa virikotori ka vakatokai na Human Rights Act kei na vei vakatutu sa vakaturi tiko. E ra sotava talega na mata tamata ka vakatokai me ko ira na Maori na veitukutuku vakadewataki ka vakavuna na tiko veisei, ia era kovuti tu ka taqomaki ena veitiki ni lawa ena yavu Ni nodra kawa tamata kei na vanua era cavutu mai kina. Na vei vakatutu ogo ena taqomaki ira vinaka na veilawalawa tamata ka wili kina ko ira na Maori mai na veitukutuku vakadewataki ka vakavuna na tiko veicati kei na veisei. Ena vakaukauwataki na veitiki ni lawa me taqomaka na nodra maroroi na Maori ka okati talega kina na veitiki ni lawa ka vakarota ni cala na veivakaduiduitaki, e dua na kenai vakaraitaki, ni laurai vata nai balebale ni vosa vaka Maori na takatapui (e kenai balebale vaka Maori na kena okati na veituvaki vakayago kei na tuvaki vaka tamata).

Na veitaro ka na tarogi kina nomuni vei vakasama volai ka na vakau mai me baleta na vakatutu ka sa vakaturi yani

E na laurai eso na taro raraba me baleta na vakatutu ena Tikidua ni Lewe ni veitalanoa ka okati talega kina na veitaro matailalai me baleta na vei vakatutu ka sa vakaturi. E koto oqo era na veitaro me baleta na vakatutu.

E tolu na taro ko na rawa ni taroga taumada mei tekitekivu ni nomu soli vakasama kina vei vakatutu vakaturi:

- Ko raica beka eso na malumalumu ni vakatutu ka na rawa ni vakavuna se vakatubura na veika ka cala vakalawa mena yaco. Mo qai vakaraitaka talega na vei malumalumu oqo.
- Ena tu tale beka eso na sala se vakanananu me vukea na kena vakacokotaki na vei vakatutu ka sa vakaturi?
- E vakaraitaka beka na vei vakatutu oqo eso na ulutaga tale ka sema yani kina na veidinadinati ka vakatokai na Treaty of Waitangi?

Vei taro me baleta na Vakatumu Dua:

- Ko duavata beka ena kena vakairabalevutaki na veitiki ni lawa ka goleva na kena vakadewataki ni veitukutuku ka na vakavuna na tiko yavavala vei ira na veilawalawa tamata ka ra sotava tiko nai vakarau oqo?
 - Baleta na cava se baleta na cava me yaco kina?
- A cava beka nomu nanuma se lawalawa tamata cava mera na taqomaki ena veisautaki ni veitiki ni lawa oqo?
- Ko ni kila beka eso nai lawalawa tamata ka ra sotava tiko na vakadewataki ni veitukutuku ka vakavuna na tiko yavavala ka ra na sega ni taqomaki ena veiveisau ni veitiki ni lawa oqo?

Vei taro me baleta na Vakatumu Rua:

- Ko na duavata beka ena vakanananu ni kena veisautaki na vei yatu vosa ka volai koto ena tiki ni lawa ka vakatokai na criminal provision mena vukea na kena vakamatata taki ka kilai na kenai balebale?
 - Baleta na cava se baleta na cava me yaco kina?
- Ena rawa beka mai na veisautaki ni veitiki ni lawa oqo me na tarai ira ka ra vakaitavi ena vei tovo ka cala vakalawa ena tiki ni lawa vou ni veibeitaki oqo?

Vei taro me baleta na Vakatumu Tolu:

- Ko na duavata beka ni totogi ena tau e veiraurau kei na bibi ni cala ka vakayacori?
 - Baleta na cava se baleta na cava me yaco kina?
- Kevaka ko sega ni duavata kina, mo vakaraitaka mai se mataqali cala cava e vakayacori ka ganita nai totogi vaka oqo?

Vei taro me baleta na Vakatumu Va:

- Ko duavata beka ena kena veisautaki na vosa vakayagataki ena tabana 61 (na tiki ni lawa ka vakatokai na civil provision)?
 - Baleta na cava se baleta na cava me yaco kina?
- E dodonu beka mena veisautaki eso na veiyatu vosa ka ra volai ena vei tabana tale ni tiki ni lawa ka vakatokai na civil provision?

Vei taro me baleta na Vakaturu Lima:

- Ko duavata beka ki na kena okati talega na tarovi ni vakadewataki ni veitukutuku ka vakavuna na veivakaduiduitaki ena tabana 61?
 - Baleta na cava se baleta na cava me yaco kina?

Vei taro me baleta na Vakaturu Ono:

- E matau beka na vakayagataki ni ulutaga oqo?
- Ko duavata li ena kena veisautaki na tiki ni lawa oqo ka mena maroroi ira vaka vinaka o ira nai lawalawa tamata ka dodonu me ra taqomaki ena lawa virikotori ka vakatokai na Human Rights Act?
- Ko na ciqoma beka ni vakaturu oqo ena taqomaki ira vaka vinaka ko ira ka wiliki me duidui na nodra i tovo vakavanua ka okati talega kina ko ira ena takatapui?

Na cava mo cakava ke ko sotava se lako donuya tiko na kena vakadewataki vei iko na veitukutuku ni veicati kei na vei vakatotogani?

Mo veitaratara vei iratou na tabana ni Ovisa kevaka ko kila ni na via voravora na veika ko na sotava. Ke dua na leqa tubu koso, mo qirita vakatotolo na naba ni talevoni 111. Kevaka ko kila ni sega ni ca sara na veika o sotava tiko ena gauna saraga oqo, mo qirita na naba 105

Ke ko gadreva na vei tukutuku ni veivuke mai na soqosoqo ka vakatokai na Human Rights Commission, mo raica nodratou vatavata ni volamata ena: <https://www.hrc.co.nz/enquiries-and-complaints/how-make-complaint/>

Na vei tukutuku me baleta na veivakaduiduitaki vaka mata tamata: <https://www.hrc.co.nz/enquiries-and-complaints/faqs/racially-offensive-comments/>.

Ena kena tukuni na vei mala ni vosa ni vei vakatotogani kei na vei vakaduiduitaki ena vatavata ni volamata: <https://www.netsafe.org.nz/>

Kevaka ko gadreva mo na veitalanoa me baleta na veika ko vakila se sotava tiko, mo qirita se text ena naba 1737.

Nai kuri ni tukutuku vakarautaki

Ena rawa ni ko vaka wilika taucoko na lewe ni veitalanoa oqo ena vatavata: www.justice.govt.nz/proposals-against-incitement-of-hatred-and-discrimination

Nai kuri ni vakamacala e rawa ni laurai ena Te Tahu o Te Ture - se na vatavata ni volamata ni tabana ni Matanitu ka vakatokai na Ministry of Justice ena:
www.justice.govt.nz/proposals-against-incitement-of-hatred-and-discrimination

